

مدیریت توسعه فراپیدا

Management & Development Process

چکیده

سرمایه اجتماعی از مباحث مهم اجتماعی است که ابزاری برای رسیدن به انواع دیگر سرمایه‌ها از جمله سرمایه‌های اقتصادی، انسانی و فرهنگی است. یکی از حوزه‌های مهم تأثیرپذیر از سرمایه اجتماعی، نهاد خانواده و نهاد آموزش و پرورش است. از این رو پژوهش حاضر با درک اهمیت مسئله سرمایه اجتماعی و قبول این پیش‌فرض که عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان در مقاطع مختلف تحصیلی تحت تأثیر سرمایه اجتماعی خود و خانواده‌هایشان است، به تبیین ادبیات نظری و تجربی پیرامون سرمایه اجتماعی نظام خانواده و تأثیر آن بر تحصیل فرزندان می‌پردازد و در این تبیین پژوهش‌های انجام شده در داخل و خارج از کشور را از طریق فراتحلیل مورد بررسی قرار می‌دهد. چارچوب نظری این پژوهش بر پایه نظریه‌های کلمن در زمینه سرمایه اجتماعی خانواده و ترکیبی از چند نظریه دیگر در این حوزه قرار دارد و در آن تأثیر متغیرهای مستقل شامل ارتباط‌های درون خانوادگی و ارتباط‌های بیرون خانوادگی بر متغیر وابسته موفقیت تحصیلی سنجیده می‌شود. روش پژوهش در این مطالعه اسنادی و از نوع فراتحلیل است. فراتحلیل یافته‌های پژوهش‌های انجام گرفته، بیانگر این است که از بین ابعاد متغیر مستقل سرمایه اجتماعی، میان ارتباط با اقوام، خویشاوندان و همسایگان و ارتباط با اولیا و مربیان مدرسه و متغیر وابسته موفقیت تحصیلی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد و نیز از بین متغیرهای مستقل تنها یک مؤلفه از متغیر مستقل ارتباط‌های بیرون خانوادگی (میزان حضور در مراسم گروهی و مذهبی) بر متغیر وابسته موفقیت تحصیلی، تأثیر معناداری دارد.

واکاوی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده با تحصیل فرزندان

حسین نازک‌تبار
رضا ویسی

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، ارتباطات درون خانوادگی و ارتباطات بیرون خانوادگی، موفقیت تحصیلی

واکاوی رابطه سرمایه اجتماعی با تحصیل فرزندان

حسین نازک تبار^۱

رضا ویسی^۲

مقدمه

سرمایه اجتماعی از مفاهیم نوین است که امروزه در بررسی‌های اقتصادی، اجتماعی جوامع مدرن مطرح شده است. این مفهوم به پیوندها و ارتباط‌های میان اعضای یک شبکه، به‌عنوان یک منبع با ارزش اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد دوسویه موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود. طرح این رویکرد در بسیاری از مباحث اجتماعی، نشان‌دهنده اهمیت و نقش این سرمایه در توسعه جامعه، بویژه توسعه اجتماعی "آموزش و پرورش" است. سرمایه اجتماعی همواره مبتنی بر عوامل فرهنگی - اجتماعی است و شناسایی آن به‌عنوان یک سرمایه - چه در سطح کلان و چه در سطح فرد - دارای اهمیت است؛ همچون منبعی که افراد و گروه‌ها یا مکان‌ها برای تیل به نتایج مطلوب روی آن سرمایه‌گذاری می‌کنند. سرمایه اجتماعی خانواده‌ها، منبع و عامل مهمی در موفقیت تحصیلی فرزندان به‌شمار می‌رود. سرمایه اجتماعی موفقیت تحصیلی را آسان می‌سازد و به شیوه‌های گوناگون سبب تقویت آموزش و تحصیلات فرد می‌شود. وجود سرمایه اجتماعی درون خانواده از این جهت اهمیت دارد که به فرزندان در همان دوران کودکی اجازه دسترسی به سرمایه انسانی والدین را می‌دهد. سرمایه اجتماعی متفاوت خانواده‌ها، سطوح مختلف سرمایه اجتماعی قابل دسترس را برای کودکان ایجاد

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور
ساری

E.mail: hntabar@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد مطالعات توسعه

E.mail: r_veicy@yahoo.com

می‌کند. میزان روابط والدین با فرزندان و والدین با یکدیگر، با موفقیت تحصیلی فرزندان رابطه مستقیم دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی خانواده و روابط متقابل مثبت والدین و فرزندان، به بچه‌ها اجازه می‌دهد تا سرمایه مالی و انسانی موجود در محیط خانه را، به سرمایه انسانی یا دیگر سرمایه‌های وابسته‌ی مرتبط که به بهبود شرایط می‌انجامد منتقل کنند. بدون روابط دوجانبه مثبت میان والدین و فرزندان، هیچ راهی برای انتقال سرمایه مالی و انسانی به فرزندان وجود ندارد (کلمن، ۱۹۸۸).

طی چند دهه گذشته، فرسایش شدیدی در سرمایه اجتماعی موجود برای جوانان، هم در خانواده و هم در بیرون از آن روی داده است. در خانواده، رشد سرمایه انسانی بسیار زیاد شده به طوری که سطح تحصیلات همواره در حال افزایش است ولی به موازات رشد سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی که شاخص برجسته آن حضور بزرگسالان در خانه و میزان گفت‌وگو در موضوع‌های اجتماعی، فرهنگی، علمی، اقتصادی و سیاسی بین والدین و فرزندان است کاهش یافته است. غیبت پدر از خانواده در طول روز و امروزه غیبت مادر از خانواده و ورود به بازار کار، مترادف با کاهش مشارکت والدین در سازمان‌های محلی نظیر انجمن اولیا و مربیان و مانند آن است (شارع‌پور، ۱۳۸۰).

بنابراین با توجه به اهمیت و نقشی که خانواده‌ها و سرمایه‌های موجود در خانواده‌ها در موفقیت تحصیلی فرزندان دارد و از طرف دیگر اهمیت موفقیت تحصیلی فرزندان، در پژوهش حاضر سعی بر این است که عوامل مؤثر بر موفقیت تحصیلی از جهت سرمایه اجتماعی خانواده‌ها بررسی شود. با توجه به تنزل روابط اجتماعی و خانوادگی و نقش مهمی که کمیت و کیفیت این روابط بر موفقیت تحصیلی فرزندان دارد، بررسی کمیت و کیفیت روابط در درون خانواده و اجتماع و رابطه آن با موفقیت تحصیلی فرزندان بر اساس پژوهشهای پیشین، مسئله این پژوهش است.

اهداف پژوهش

با عنایت به موضوع مسئله پژوهش، هدف اساسی این پژوهش عبارت است از: شناخت رابطه بین سرمایه اجتماعی خانواده با موفقیت تحصیلی فرزندان؛ که

واکاوی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده با تحصیل... / حسین نازک تبار و رضا ویسی

سرمایه اجتماعی خانواده شامل ارتباط‌های درون خانوادگی و ارتباط‌های بیرون خانوادگی (یعنی ارتباط با اقوام و خویشاوندان و همسایگان و ارتباط با اولیا و مربیان مدرسه) است.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع پژوهش‌های اسنادی است که با استفاده از روش فراتحلیل و با استناد به بررسی‌ها و پژوهش‌های پیشین داخلی و خارجی در چند سال اخیر، به بررسی موضوع می‌پردازد.

ادبیات نظری پژوهش

سرمایه^۱ ثروتی است مولد درآمد یا منبعی که شخص می‌تواند جهت ایجاد درآمد یا منابع اضافی دیگر به کار برد. در اقتصاد سیاسی مارکس، سرمایه به عنوان کار حجیم یا انباشته تعریف می‌شود که در مناسبات اجتماعی ایجاد می‌شود و از آن برای انباشت بیشتر سرمایه استفاده می‌شود. بورديو نیز سرمایه را کار انباشته تعریف می‌کند. دریافت بورديو از سرمایه وسیع‌تر از معنای پول و سرمایه در اقتصاد است، سرمایه یک منبع عام است که می‌تواند شکل پولی و غیرپولی و همچنین ملموس و غیرملموس به خود گیرد. بنابراین به نظر بورديو، سرمایه هر منبعی است که در عرصه خاصی اثر بگذارد و به فرد امکان دهد که سود خاصی را از طریق مشارکت در رقابت بر سر آن بدست آورد (بورديو، ۱۳۸۰، ۳۱).

انواع سرمایه و رابطه آن با سرمایه اجتماعی

انواع مختلف سرمایه عبارت است از:

۱. سرمایه فیزیکی: ماشین‌آلات، تجهیزات و مانند آن در این نوع سرمایه قرار می‌گیرد (شارع‌پور، ۱۳۸۳)؛
۲. سرمایه مالی: به درآمد پول و همچنین دیگر منابع و دارایی‌های مالی گفته می‌شود و تظاهر نهادینه‌اش را در حقوق مالکیت تبلور می‌یابد، مثلاً پول و اشیای مادی که می‌توان برای تولید و خدمات به کار برد (ترنر، ۱۹۹۸، ۹۳۴). شکل اقتصادی سرمایه، مانند دارایی‌های منقول و ثابت یک سازمان بلافاصله قابل تبدیل به پول است (انصاری، ۱۳۸۳)؛

1. Capital

۳. سرمایه طبیعی: مثل خاک، آب، معادن و دیگر منابع طبیعی (شارع‌پور، ۱۳۸۳):

۴. سرمایه انسانی: شکل دیگر سرمایه است. سرمایه انسانی یک مفهوم اقتصادی است. ویژگی‌های کیفی انسان - اعم از آموزش، تخصص، مهارت، داشتن خلاقیت، دانش و نوآوری - عموماً نوعی سرمایه به‌شمار می‌رود. به عبارت دیگر، سرمایه انسانی را می‌توان ارتقا و بهبود ظرفیت تولیدی افراد جامعه نامید (علوی‌راد و نصیرزاده، ۱۳۸۰):

۵. سرمایه فرهنگی: به شکل‌های مختلف وجود دارد؛ شامل تمایلات و عادات دیرین که در فرایند جامعه‌پذیری، اثبات‌اشیای فرهنگی با ارزش مثل نقاشی و صلاحیت‌های تحصیلی و آموزش رسمی حاصل آمده است. ترنر در تعریفی دیگر سرمایه فرهنگی را مجموعه نهادها، عادات، منش‌ها، شیوه‌های زبانی، مدارک آموزشی، ذوق و سلیقه‌ها و شیوه‌های زندگی که به‌طور غیررسمی بین افراد شایع است تعریف می‌کند (ترنر، ۱۹۹۸، ۹۳۴). کالینز سرمایه فرهنگی را شامل منابعی نظیر مکالمه‌های از پیش اندوخته در حافظه، شیوه زبانی، انواع خاص دانش و مهارت، حق ویژه تصمیم‌گیری و حق دریافت احترام می‌داند. به عبارتی سرمایه فرهنگی، نوع دیگر سرمایه است که در یک سازمان وجود دارد، مانند تحصیلات عالی اعضای سازمان، که این نوع سرمایه نیز در برخی موارد و تحت شرایطی قابل تبدیل به سرمایه اقتصادی است (انصاری، ۱۳۸۳، ۲). به عبارتی شامل آشنایی با فرهنگ جامعه، توانایی فهم آن و استفاده از آن است (شارع‌پور، ۱۳۸۳):

۶. سرمایه اجتماعی: مجموعه منابع بالقوه است که با عضویت در شبکه‌های اجتماعی کثرت‌گرا و سازمان‌ها به‌وجود می‌آید. به عبارتی، شامل روابط مبتنی بر اعتماد و بده‌بستان (معامله به مثل) در شبکه‌های اجتماعی است (شارع‌پور، ۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی به ارتباطها و مشارکت اعضای یک سازمان توجه دارد و می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای رسیدن به سرمایه‌های اقتصادی باشد. از نظر بوردیو، سرمایه اجتماعی در ممالک سرمایه‌داری به‌عنوان ابزاری برای تثبیت و تقویت جایگاه اقتصادی افراد به‌شمار می‌رود. در این ممالک سرمایه اقتصادی پایه است و سرمایه اجتماعی و فرهنگی ابزاری برای تحقق آن به‌شمار می‌آید. می‌توان نتیجه گرفت که دیدگاه بوردیو در زمینه سرمایه اجتماعی، تنها یک دیدگاه ابزاری است؛

پس اگر سرمایه اجتماعی نتواند موجب رشد سرمایه اقتصادی شود، کاربردی نخواهد داشت (انصاری، ۱۳۸۳)؛

۷. سرمایه نمادین: استونز و ترنر به نوع دیگری از سرمایه به نام سرمایه نمادین اشاره می‌کنند که با استفاده از سمبل‌ها برای مشروعیت بخشیدن به تصرف سطوح و گونه‌های متغیری از سه نوع سرمایه یادشده می‌انجامد (ترنر، ۱۹۹۸).

این شکل‌های مختلف سرمایه کاملاً مستقل از یکدیگر نیست، بلکه به یکدیگر وابستگی متقابل دارد و تقویت‌کننده یکدیگر است. برای نمونه، سرمایه اجتماعی و فرهنگی نقش مهمی در شکل‌گیری سرمایه انسانی دارد و همچنین عکس این مسئله نیز صادق است. برای نمونه، یک مدیر ممکن است تصمیم بگیرد تا برای خرید فناوری جدید سرمایه‌گذاری کند (سرمایه فیزیکی) او ممکن است یک دوره آموزشی برای پرسنل خود فراهم کند (سرمایه انسانی) یا ممکن است با یک اردوی خارج از محل کار، روحیه کار گروهی را در آن‌ها تقویت کند (سرمایه اجتماعی).

تاریخچه مفهوم سرمایه اجتماعی و تعریف آن

بحث سرمایه اجتماعی در سال ۱۹۱۹ در مقاله‌ای توسط هانینان از دانشگاه ویرجینیای غربی برای نخستین بار مطرح شد. وی یک تصویر اجمالی از سرمایه اجتماعی ارائه داد که بیشتر متوجه ابعاد انسانی و تربیتی این واژه بود، اما با وجود اهمیت آن در تحقیقات اجتماعی تا سال ۱۹۶۰ میلادی که توسط جین جاکوب در اثرش به نام "مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی" (فوکویاما، ۱۳۷۹) به کار برده شد، شکل جدی به خود نگرفت. به اعتقاد او، برای یک شهر، شبکه‌ها، نقش سرمایه اجتماعی را دارد. جین جاکوب سرمایه اجتماعی را شبکه‌های اجتماعی فشرده‌ای می‌داند که در محدوده‌های قدیمی شهری در ارتباط با حفظ نظافت، نبودن جرم و جنایت‌های خیابانی و دیگر تصمیم‌ها در مورد بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی، پلیس و نیروهای انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهد. سپس این مفهوم در اقتصاد مورد استفاده قرار گرفت، ولی در واقع این جیمز کلمن و پژوهش او در زمینه مشارکت در امور مدرسه در شهر شیکاگو بود که سبب جلب توجه امروزی به این مفهوم شد، سپس بورديو و پس از آن پوتنام در دهه ۱۹۹۰، از این مفهوم برای مطالعه نهادهای مردم‌سالار در ایتالیا استفاده کردند (شارع‌پور، ۱۳۸۳).

سرمایه اجتماعی چیست؟

در دهه ۱۹۷۰ سرمایه اجتماعی در روش‌های خیلی ملموس، توسط اقتصاددان‌های دارایی و مالی مطرح شد. از نگاه آن‌ها، سرمایه اجتماعی فقط به مدعیان جمعی، اخلاقی یا قانونی دلالت دارد و فقط به اصطلاح اجتماعی بماند، محدود شده است. اقتصاددان‌ها، اصطلاح‌هایی نظیر زیرساخت اجتماعی، سرویس‌های اجتماعی یا هزینه‌های اجتماعی را اساساً بدون از دست دادن هر معنی مورد نظر، برای سرمایه اجتماعی به‌کار می‌برند. به‌طور عمده در جامعه‌شناسی آمریکای شمالی بویژه در نگاه کارکردگرایان، سرمایه اجتماعی عبارت است از روابط دوسویه، کنش دوجانبه و شبکه‌هایی که در بین گروه‌های انسانی به‌وجود آمده است. سطوح اعتماد، نتیجه تعهدها و هنجارهایی است که به ساختار اجتماعی چسبیده است. در بین یک جامعه یا گروه ویژه به‌طور وسیعی پذیرفته شده است که در مقابل جامعه‌شناسان اروپایی، زمانی که به بررسی بسیج روابط به هم پیوسته یا شبکه‌های اجتماعی در تقویت سلسله مراتب اجتماعی و قدرت گوناگون می‌پردازند از این واژه استفاده کنند. با وجود این نکات متفاوت، اشتراک‌ها نیز در این تعریف‌ها وجود دارد، چنان‌که وال و همکارانش اشاره دارند؛ سرمایه اجتماعی برای افزایش برخی شکل‌های دیگر آموختن، تحرک اجتماعی، رشد اقتصادی، برتری سیاسی، زندگی اجتماعی مفید است (وال، ۱۸۸۹).

سرمایه اجتماعی در جریان اصلی جامعه‌شناسی آمریکا به ویژه در روایت کارکردگرایانه آن عبارت است از روابط دوجانبه، تعاملات و شبکه‌هایی که در میان گروه‌های انسانی پدیدار می‌شود و سطوح اعتمادی که در میان گروه و جماعت خاصی به‌عنوان پیامدها و تعهدات و هنجارهایی پیوسته با ساختار اجتماعی یافت می‌شود. برای تعریف سرمایه اجتماعی بهتر است از مصادیق و مثال‌ها شروع کنیم تا بتوانیم به تعریف مشخصی برسیم. اگر از تمثیل بهره بگیریم سرمایه اجتماعی همانند نوعی روغن اجتماعی است که در مناسبات بین افراد نقش ایفا می‌کند؛ یعنی در عین تسهیل‌کنندگی مناسبات، چسبندگی هم ایجاد می‌کند، به عبارتی هم چسب اجتماعی و هم روغن اجتماعی است. از یک‌سو بسیاری از زبری‌های مهره‌های اجتماعی، یعنی افراد و واحدها را که در اصطکاک با هم قرار می‌گیرند تسهیل می‌کند و از بین می‌برد، یعنی از تنش برخوردارها و مناسبات افراد می‌کاهد. در عین

حال، همچون چسب اجتماعی افراد را در کنار هم و در محیط تعامل اجتماعی نگه‌می‌دارد، می‌توان سرمایه اجتماعی را محیطی با مجموعه شرایط و مجموعه قواعد اخلاقی- اجتماعی و رفتاری دانست که به‌طور ضمنی رفتار افراد را شکل می‌دهد و کمک می‌کند تا سرمایه انسانی و سرمایه مادی و اقتصادی بتوانند در تعامل با هم به یک رشد پویا برسند. بنابراین سرمایه اجتماعی بستر و فضایی است که تعامل نیروهای انسانی و استفاده این نیروی انسانی از سرمایه مادی را کم‌تنش و کم‌هزینه می‌کند. سرمایه اجتماعی یک متغیر چند وجهی است نخست آنکه یک متغیر کلان غیرقابل مشاهده است؛ دوم آنکه متغیری است که در هم سطح فرد و هم در سطح کلان وجود دارد. اشکالی که اینجا به‌وجود می‌آید آن است که سرمایه اجتماعی ممکن است در بسیاری از موارد در سطح فرد تقویت شود، در حالی که در همان زمان سرمایه اجتماعی در سطح کلان در حال تخریب است (عبداللهی آرانی، ۱۳۸۳).

سرمایه اجتماعی خانواده^۱

اصطلاح سرمایه اجتماعی خانواده، نشان‌دهنده یک گروه، شبکه اجتماعی و روابط بین افراد بالغ و کودکان است که در زمان رشد کودکان بسیار مهم است. آنچه که در سرمایه اجتماعی خانواده‌ها مهم است ارتباطات درون خانوادگی و بین خانوادگی است (کلمن^۲، ۱۹۹۰، ۳۳). کلمن دو نوع سرمایه اجتماعی را از هم تفکیک می‌کند: سرمایه اجتماعی در داخل خانه و سرمایه اجتماعی خارج از خانواده. به عبارتی کلمن و بسیاری از پژوهشگران برای سنجش سرمایه اجتماعی ارتباط‌های درون خانوادگی و بین خانوادگی را به‌عنوان شاخص‌های اساسی مورد نظر قرار داده‌اند. سرمایه اجتماعی داخل خانواده^۳ زمانی را دربرمی‌گیرد که والدین با یکدیگر و بچه‌هایشان می‌گذرانند (ارتباط‌های درون خانواده)؛ به عبارت دیگر، تعاملات والدین - کودکان در دل خانواده، سرمایه اجتماعی درون خانواده به‌شمار می‌آید. سرمایه اجتماعی بیرون خانواده^۴ به روابط خارج خانه، در درون اجتماع کلی‌تر می‌پردازد که هنجارهای قوی‌تری برای کمک به اعضای خانواده نسبت به اعضای غیرخانواده به‌وجود می‌آورد. سرمایه اجتماعی بیرون خانواده شامل ارتباط با گروه‌ها و نهادها از جمله خویشاوندان و همسایگان و ارتباط با اولیا و مربیان و

1. Family social capital
2. Colman
3. Family within
4. Family without

مستولان مدرسه است. بنابراین سرمایه اجتماعی به دو بعد سرمایه اجتماعی درون خانوادگی و بیرون خانوادگی تقسیم می‌شود:

الف- سرمایه اجتماعی درون خانواده

سرمایه اجتماعی درون خانواده شامل هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و روابط بین والدین و فرزندان است که برای فرزندان بویژه در دوران جامعه‌پذیری بسیار گرانبهاست. این سرمایه اجتماعی از طریق سرمایه‌گذاری در کنش متقابل بین افراد خانواده و با ایجاد فرصت برای کنش‌های بین شخصی و همچنین فراوانی و مدت زمان کنش ظاهر می‌شود (کلمن، ۱۹۸۸).

در بررسی کلمن، نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی است. او بر روابط والدین- فرزندان تأکید می‌کند و از حضور فیزیکی والدین در خانواده و رسیدگی به فرزندان به عنوان شاخص اندازه‌گیری استفاده می‌کند. کلمن نمونه‌ای از دانش‌آموزان را مطالعه کرد و پیوندی بین سرمایه انسانی و اجتماعی به وجود آورد. پیش‌فرض او این بود که سرمایه اجتماعی متفاوت خانواده‌ها، سطوح مختلف سرمایه اجتماعی قابل دسترسی را برای کودکان ایجاد می‌کند، او سرمایه اجتماعی را با چند عامل زیر در ارتباط می‌داند:

- حضور والدین در خانه (یک یا هر دو نفر)

- تعداد فرزندان

- ترکیب متفاوت والدین

- انتظار مادران از آموزش بچه

- تحرک خانواده

- حضور در کلیسا

کلمن بیان می‌کند: سرمایه اجتماعی خانواده همانند سرمایه‌های دیگر، در خوشبختی کودکان بویژه دستاوردهای آموزشی او اثرات مهم و یکسانی دارد. وی سرمایه اجتماعی را در تسهیلات خوشبختی کودکان به عنوان منبعی لازم و ضروری می‌شناسد (میر، ۱۹۹۱). به نظر کلمن سرمایه اجتماعی، ذاتاً در روابط والدین و فرزند وجود دارد. او در مورد نحوه این روابط به میزان وقت و انرژی که والدین در کمک به فرزندان سرمایه‌گذاری می‌کنند اشاره دارد. سرمایه اجتماعی درون

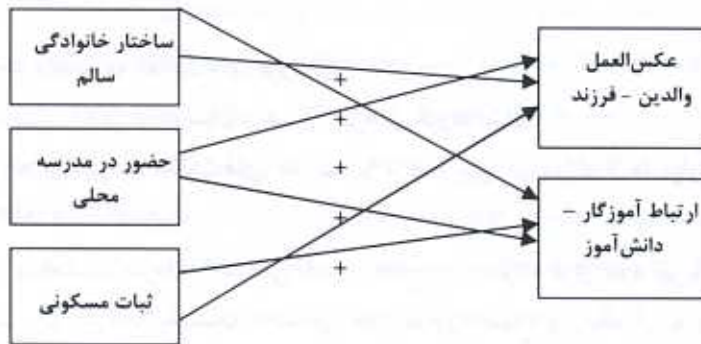
I. Meier

خانواده سازوکار مهمی است که از طریق آن انتظارات تحصیلی والدین به فرزندان انتقال می‌یابد و انتظارات تحصیلی آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. کلمن به اهمیت سرمایه اجتماعی بیرون خانواده تأکید نموده است، این سرمایه به شبکه اجتماعی خانواده در اجتماع و رابطه آن با دیگر نهادهای اجتماع و اعضای اجتماع مانند مدارس و سازمان‌های اجتماعی اشاره دارد (کلمن، ۱۹۸۸). وی پیشنهاد می‌کند که تماس بین کودک و خانواده، دوستان، جامعه و مدرسه‌اش می‌تواند به دستاوردهای آکادمیک بالایی تبدیل شود، این تماس‌ها محصول روابط و درگیری‌های اجتماعی است که سرمایه اجتماعی نام دارد.

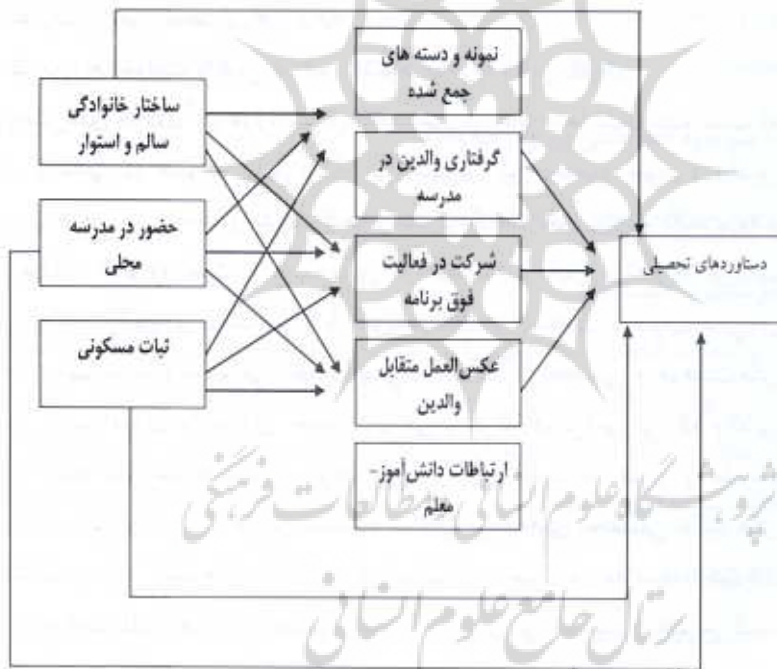
براساس پژوهش‌های آموزشی، میزان ترک تحصیل بالا به آسانی یک رخداد و اتفاق نیست، بلکه حاصل یک فرایند طولانی‌تر از عقب‌گرد تحصیلی است. بسیاری از شرایط و عوامل مختلف با فرایند رهایی تحصیلی، جمع شده‌اند که دستاوردهای تحصیلی پایین، مدرسه‌گریزی، رفتار مخرب و ابعاد آموزشی پایین حاصل آن‌ها است. از جمله کارهای ارزنده در این زمینه پژوهش میر (۱۹۹۱) است که اثر مجموعه‌ای از شاخص‌های سرمایه اجتماعی بر دستاوردهای آکادمیک و عوامل مؤثر بر ترک تحصیلی را بررسی کرده است. این اثر با عنوان: "سرمایه اجتماعی و دستاوردهای تحصیلی در میان بزرگسالان"، ضمن تعریف سرمایه اجتماعی از دیدگاه کلمن و دیگران، سرمایه اجتماعی از دیدگاه کلمن را نقد کرده است. به نظر میر آنچه کلمن و دیگران سرمایه اجتماعی نامیده‌اند، شامل مطالعات پژوهشی مفصلی است که تأثیر روابط در خوشبختی را می‌سنجد. آیا از این طریق به آسانی مفهوم سرمایه اجتماعی و اهمیت آن در پژوهش‌های اجتماعی برجسته خواهد شد؟

میر با استفاده از مدل‌های آزرده شده در نمودار ۲، روابط بین والدین - فرزندان و دانش‌آموز - آموزگار را نشان می‌دهد:

رتال جامع علوم انسانی

نمودار ۱. روابط بین والدین و فرزندان

نمودار ۲. روابط بین مدرسه و خانواده

پاول^۱ و پارسل^۲ شاخص‌های زیر را برای سرمایه اجتماعی خانواده در نظر گرفته‌اند:

- توجه والدین به فعالیت‌های فرزندان؛
- شناخت والدین از دوستان و همکلاسی‌های فرزندان؛
- توجه والدین به فعالیت‌های مدرسه یا برنامه‌ریزی در مورد آن‌ها (پاول و پارسل، ۱۹۹۳).

کلمن بر اهمیت سرمایه اجتماعی که در خارج از خانواده قرار دارد نیز تأکید کرده است. این سرمایه به شبکه اجتماعی خانواده در اجتماع و رابطه آن با دیگر نهادهای اجتماعی و اعضای اجتماع اشاره دارد. مک‌انیل و رالف (۱۹۹۹) برای سرمایه اجتماعی خانواده، ابعاد مختلفی را پیشنهاد کرده‌اند:

- بحث بین والدین و فرزندان؛
 - نظارت بر امور تحصیلی فرزندان؛
 - توجه و مشغولیت والدین در امور مربوط به اولیا و آموزگاران.
- پژوهش‌های هوگان^۳ در مورد سرمایه اجتماعی در خانواده‌ها نشان داده است که سرمایه اجتماعی در خانواده شامل ارتباط بین نسل‌ها، بین بچه‌های جوان و والدین سالخورده آن‌ها، بین بچه‌ها و پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها، نامادری‌ها و ناپدیری‌ها و دیگر اعضای خانواده است. با جمع‌بندی در ادبیات سرمایه اجتماعی، تعاملات والدین و دانش‌آموز و دانش‌آموز با خویشاوندان و آشنایان به‌عنوان یکی از شکل‌های مهم سرمایه اجتماعی، نقش مهمی در عملکرد تحصیلی و موفقیت‌های تحصیلی دانش‌آموزان دارد. وی خاطر نشان می‌سازد که دانش‌آموزانی که والدین آن‌ها از طبقه متوسط هستند از توجه زیاد والدین خود در منزل و مدرسه برخوردارند. این والدین از طریق متناسب ساختن برنامه‌های تحصیلی با نیازهای فرزندان و ارائه کمک‌های فراوان به فرزندان در منزل در مقایسه با کودکان متعلق به طبقات فقیر، مزایای تحصیلی بیشتری را برای فرزندان فراهم می‌کنند. همچنین پژوهش‌ها نشان می‌دهد که افزایش سطح حمایت والدین، نظیر کمک تحصیلی در منزل، شیوه فرزندپروری، نظارت بر فرزندان، واکنش به نمرات کسب شده و توجه به موضوع‌های درسی، دانش‌آموزان را تشویق می‌کند که دبیرستان را به اتمام برسانند (نوغانی، ۱۳۸۱).

1. Pavol
2. Parcel
3. Hogan

در پژوهشی که به وسیله پارسل و دیگران، از سال ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۶ بر روی مادران آمریکایی انجام شد، نشان داد، مادرانی که بچه‌های ۹-۱۲ ساله دارند و بیرون از خانه به کار مشغولند نسبت به مادرانی که در خانه حضور دارند و شاغل نیستند، بسیار کمتر به امور تحصیلی فرزندانشان رسیدگی می‌کنند و ارتباط کمتری با آن‌ها دارند. ارتباط بین مادر و بچه‌ها بسیار بیشتر است و بچه‌ها به خصوص در درس ریاضی و خواندنی موفق‌ترند. همچنین بسیاری از پژوهشها نشان می‌دهد که بچه‌هایی که در خانواده‌های تک والدینی بزرگ شده‌اند، نسبت به آن‌هایی که با هر دو والدین بزرگ شده‌اند عملکرد تحصیلی پایین‌تری دارند. عملکرد تحصیلی بچه‌هایی که با یکی از والدین بزرگ شده‌اند و نامادری یا ناپدیری دارند شبیه به بچه‌هایی است که به وسیله یک والد بزرگ شده‌اند (یعنی تنها با پدر یا مادر خود زندگی می‌کنند). در عملکرد تحصیلی خانواده‌های تک والدینی و دو والدینی حتی با وجود کنترل تفاوت درآمد آن‌ها، تفاوت وجود داشته است و این به دلیل کمبود حمایت و ارتباط والدین با فرزندانشان در خانواده‌های تک والدینی است.

ب- سرمایه اجتماعی بیرون خانواده

این نوع سرمایه شامل گروه‌های زیر است:

- دوستان و همسایگان

پوتنام، شبکه‌های همسایگی را در تقویت سرمایه اجتماعی مفید و مؤثر می‌داند. پیش از او نیز مطالعات دقیقی پیرامون شبکه‌های دوستان و همسایگان انجام شده بود. مطالعه پوتنام در زمینه زندگی آمریکایی نشان می‌دهد که این نوع زندگی، انواع مختلف شبکه‌های اجتماعی سرمایه اجتماعی را حمایت می‌کند (استون، ۲۰۰۰).

- خویشاوندان

خویشاوندان به عنوان گروه‌هایی که می‌توانند حمایت اجتماعی فراهم سازند، کمتر در مطالعات مربوط به سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته‌اند. به عبارت دیگر، مطالعات اندکی درباره شبکه‌های اعضای خانواده و خویشاوندان که متعلق به یک گروه خانگی است انجام شده است (اگر چه حمایت درون نسلی اجتماعی خودش یک مرکز مطالعات تلقی می‌شود).

1.Stone

فرا تحلیل پژوهش‌های پیشین

الف: پژوهش‌های انجام گرفته در خارج از کشور

آلوین (۱۹۹۱) و پونگ (۱۹۹۸) رابطه مثبتی بین نمره‌های دانش‌آموزان و تعاملات دراز مدت والدین و فرزندان مشاهده نموده‌اند. تیچمن، پاخ و کارور (۱۹۹۶) دریافتند که سرمایه اجتماعی شانس به اتمام رساندن دوره متوسطه را افزایش داده است. اسمیت و دیگران (۱۹۹۵) بین سرمایه اجتماعی و دسترسی به دانشگاه رابطه مثبتی را مشاهده کرده‌اند. کلمن (۱۹۸۸) بین سرمایه اجتماعی و انسانی پیوند ایجاد نمود؛ کلمن در پژوهش خود با عنوان: "سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی" به مطالعه تعدادی از دانش‌آموزان پرداخت. پیش‌فرض او در این پژوهش این بود که سرمایه اجتماعی متفاوت خانواده‌ها، سطوح مختلف سرمایه اجتماعی قابل دسترسی را برای کودکان ایجاد می‌کند. براساس نتایجی که او به دست آورد، زمانی که سرمایه اجتماعی بالاست، میزان ترک تحصیل از مدرسه پایین است. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی بالاتر باعث تداوم بیشتر تحصیل می‌شود و رابطه معناداری بین آن‌ها وجود دارد. کلمن، پژوهش دیگری نیز در زمینه پیشرفت تحصیلی انجام داد. وی در این کار عوامل مربوط به سازمان مدرسه را بسیار مهم ارزیابی کرد. سازمان مدرسه سه ویژگی دارد، که از این طریق می‌تواند بر پیشرفت تحصیلی تأثیر بگذارد. این سه دسته ویژگی عبارت است از:

الف) توزیع سرمایه‌ها برای تهیه امکانات در مدارس: بسیاری از مدارس سرمایه لازم برای تهیه امکاناتی نظیر آزمایشگاه را ندارند.

ب) انتقال آموزگاران به مدارس: برخی از مدارس معلمان نامناسبی دارد که اغلب از معلمان درجه ۲ و رتبه پایین‌تر هستند.

ج) ترکیب ساختار اقتصادی - اجتماعی مدرسه: دانش‌آموزان طبقات پایین، احتمالاً کمتر آرزوی پیشرفت در تحصیلات و پیشرفت فکری دارند. بین کودکانی از اقشار اقتصادی و اجتماعی پایین جامعه نسبت به کودکان اقشار بالا، با افزایش سطوح تحصیلی اختلاف بیشتر می‌شود. آنچه بیش از امکانات مدرسه در این امر دخالت دارد، کیفیت آموزگاران است. منظور از کیفیت آموزگار در پژوهش کلمن نمره آموزگاران در آزمون مهارت‌های شفاهی و زمینه تحصیلی آموزگاران است (مختاری، ۱۳۷۳).

یافته‌های پژوهش گزارش شده در یکی از رساله‌های دوره دکتری در آمریکا نشان داد که از بین عواملی همچون درآمد خانواده، تحصیلات والدین، جنس و نژاد؛ تعامل اجتماعی در درون خانواده به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، بیشترین سهم را در دسترسی به دانشگاه دارد (اسمیت^۱، ۱۹۹۳). وی به درستی این پرسش را مطرح می‌کند که کودکانی که مورد تشویق والدین قرار گرفته‌اند تا چه اندازه پیشرفت کرده‌اند و این مطلب با موفقیت کودکانی که والدین علاقه‌مند آنان محیط فرهنگی غنی‌تری برای فرزندان خود در منزل فراهم می‌کنند قابل مقایسه است (موریس، ۱۳۷۴).

وی به نقش والدین در ادامه تحصیل، همچنین به نقش آن‌ها در دوره پرورشی کودک اشاره می‌کند و تفاوت‌هایی را در زمینه نحوه پرورش کودک بین طبقه متوسط و طبقه کارگر مشخص می‌سازد. به نظر او، اعمال کودک‌پروری طبقه متوسط، پیشرفت تحصیلی موفقیت‌آمیزی را در نظام آموزشی بنیان‌گذاری می‌کند (هارالامپوس، ۱۳۶۹).

داگلاس علاوه بر توجه به نقش والدین در تشویق کودکان به تحصیل به تمایزهای بین والدین نیز توجه دارد. به نظر وی علاقه‌مندی والدین و شور و شوق آن‌ها به تعلیم و تربیت فرزندانشان را نمی‌توان از کیفیت تحصیلی و فرهنگی خود والدین و محیط خانوادگی که برای فرزندان فراهم می‌کنند جدا کرد. در این مورد نمی‌توان گفت که چیزی به نام علاقه‌مندی در خلأ وجود دارد. والدینی که خوب تحصیل کرده‌اند علاقه دارند فرزندشان نیز مانند خودشان از تعلیم و تربیت خوب بهره‌مند شوند و آماده‌اند که شرایط و در مواردی پول لازم را برای این امر فراهم نمایند. (موریس، ۱۳۷۴).

بنجامین بلوم در پژوهش‌های خود به این نتیجه رسید که تأثیر ویژگی‌های دانش‌آموزان بر یادگیری آن‌ها به مراتب پیش از تأثیر آموزشی است که می‌بینند. متغیرهای مستقل او، انگیزش خود‌بنیاداری و تجربیات قبلی دانش‌آموز است. تجربیات قبلی تحت تأثیر محیط خانواده است. به نظر بلوم کیفیت آموزشی حدود ۲۵٪ تغییرات مربوط به سطح پیشرفت و یادگیری را توجیه می‌کند و هنگامی که رفتارهای ورودی شناختی (توانایی قبلی) و کیفیت آموزش با هم ترکیب شود می‌تواند بیش از ۱۰٪ تغییرات مربوط به سطح پیشرفت را تبیین کند.

1. Smith

جدول ۱. مقایسه ابعاد کلیدی سرمایه اجتماعی در مطالعات مختلف

مطالعات مختلف					ابعاد سرمایه اجتماعی
پیمایش جهانی سرمایه اجتماعی	شاخص بهداشت مدنی	سرمایه اجتماعی	مطالعه نیوساوت ولز	پیمایش ارزش‌های جهانی	
اعتماد و از جمله اعتماد نهادی	اعتماد به حکومت	اعتماد نهادی	سنجیده شده	سنجیده شده	اعتماد
این موارد در بعد: تقویت ویژگی‌های گروهی، سنجیده شده است	سنجیده شده	روابط افقی	سنجیده شده	سنجیده شده	عضویت در انجمن‌ها و مشارکت در امور اجتماع محلی
---	---	---	کنترل اجتماعی	سنجیده شده	فعالیت غیرخواهانه در موقعیت‌های اجتماعی
درخواست کمک از دیگران (بعنوان نتیجه سرمایه اجتماعی)	---	سنجیده شده	---	سنجیده شده	امنیّت و وقوع جرم
سنجیده شده	---	روابط افقی	سنجیده شده	---	پیوندهای همسایگی
رفتار اجتماعی روزمره	میزان طلاق و فرزندان نامشروع	روابط افقی	سنجیده شده	---	پیوندهای خانوادگی و ارتباط با دوستان
نتیجه و پیامد سرمایه اجتماعی	---	---	سنجیده شده	---	تحمل تنوع و گوناگونی
نتیجه و پیامد سرمایه اجتماعی	---	سنجیده شده	سنجیده شده	---	رفتار معامله به مثل
سنجیده شده	سنجیده شده	سنجیده شده	---	---	پرداختن به امور سیاسی
سنجیده شده	---	---	---	---	سلامت ذهنی

ب) پژوهش‌های انجام گرفته در داخل کشور

یافته‌های پایان‌نامه کارشناسی ارشد زهره سمعی در رشته پژوهش در علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا با عنوان "بررسی تأثیر سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی خانواده بر روی موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان در تهران" نشان

می‌دهد که قابلیت ارتباط‌پذیری پاسخگویان در سطح پایینی قرار دارد، سرمایه اجتماعی مردان از زنان بیشتر است و شاغلین از بیکاران سرمایه اجتماعی بیشتری دارند. همچنین بیکاران در بعد مقبولیت در گروه‌های داوطلبانه و غیررسمی ضعیف هستند. با افزایش در سرمایه اجتماعی بر میزان سرمایه اقتصادی افزوده خواهد شد و ارتباط معناداری بین سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی و شغلی وجود دارد (سمیعی، ۱۳۷۹).

پژوهشی به بررسی رابطه سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی با نگرش رشته تحصیلی و عملکرد تحصیلی پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش دانشجویان روزانه دانشگاه تبریز در سال ۷۹-۸۰ بودند که با شیوه نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب، تعداد ۳۷۸ نفر دانشجو به‌عنوان پاسخگو انتخاب شدند. نتایج نشان می‌دهد که بین سرمایه اجتماعی پاسخگویان و عملکرد تحصیلی آن‌ها رابطه معنادار مثبت و متوسط به پایین وجود دارد. سرمایه اجتماعی در بین رشته‌های تحصیلی مختلف با همدیگر تفاوت معناداری دارد. پس تحصیل در رشته‌های مختلف، تفاوت در میزان سرمایه اجتماعی را به همراه دارد. بدین معنی که دانشجویان رشته‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی بیشترین میزان و دانشجویان ریاضی کمترین میزان سرمایه اجتماعی را دارند (خانی، ۱۳۷۹).

دو کار پژوهشی در استان سیستان و بلوچستان و استان اصفهان در زمینه عوامل مؤثر بر میزان پیشرفت تحصیلی از سوی سازمان برنامه و بودجه وقت انجام گرفت. در این پژوهش عوامل یاد شده به دو دسته بیرونی و درونی تقسیم شدند؛ عوامل درونی به شرایط آموزشگاه، دبیران، مدیریت، امکانات تحصیلی فرزندان، نداشتن تصویری از آینده در نظر دانش‌آموز و ازدواج در سنین پایین مربوط است. براساس این مطالعه نرخ ترک تحصیل در استان سیستان و بلوچستان حدود ۱۴٪ بود و مشخص شد که حدود ۷۵٪ از پدران و ۹۰٪ از مادران ترک تحصیل‌کنندگان، بی‌سوادند. در این پژوهش در مورد استان اصفهان عواملی چون وضعیت اقتصادی - اجتماعی خانواده، میزان تحصیلات والدین، تعداد افراد خانواده به‌عنوان عوامل خانوادگی و هوش و استعداد تحصیلی، سلامت جسمی، میزان مطالعه و درک مطلب و علاقه به تحصیل در زمره عوامل فردی مؤثر در افت تحصیلی شناخته شد و در زمینه عوامل آموزشی نیز فضای آموزشی، آموزش پیش‌دستانی، تجهیزات

آموزشی و مواد درسی از میان عوامل تأثیرگذار بر میزان پیشرفت تحصیلی شناخته شده‌ترند (داریاپور، ۱۳۷۰).

در پایان‌نامه‌ای که توسط فرهاد شقاقی از دانشگاه تربیت معلم تهران انجام شد، نوع روابط والدین با فرزندان که پیشرفت تحصیلی دارند بررسی شد. وی چنین نتیجه‌گیری کرد که روابط والدین با فرزندان که پیشرفت تحصیلی دارند، بیشتر براساس دموکراسی و بر محور محبت و گرمی استوار است و کمتر استبدادی است، والدین این‌گونه فرزندان در تربیت خود بیشتر از تشویق و کمتر از تنبیه و سرزنش استفاده می‌کنند (محمدزاده، ۱۳۷۵).

براساس تحقیقی که قاسم کریمی در رابطه با بررسی علل موفقیت تحصیلی دختران ممتاز انجام داد، عوامل اثرگذار بر موفقیت عبارت است از:

الف) علل خانوادگی شامل: میزان تحصیلات والدین، جمعیت خانواده، ترتیب ولادت، کمک والدین، سطح و فضای علمی خانواده؛

ب) عوامل رفاهی و کمک آموزشی شامل: شرکت در کلاس‌های خصوصی، صرف کمک هزینه و داشتن اتاق مطالعه؛

ج) عوامل روانی و عاطفی شامل: اعتماد به نفس، شناخت خود، نگرش به اعضای خانواده، نگرش به دوستان و رابطه دوستانه (کریمی، ۱۳۷۱).

پایان‌نامه‌ای دیگر با عنوان "بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پسر سال سوم راهنمایی شهرستان بابلسر در سال تحصیلی ۱۳۷۸"، از میان عوامل اجتماعی که شامل: بعد خانواده، محیط فرهنگی خانواده، تحصیلات والدین، منزلت شغلی دانش‌آموزان، انگیزه پیشرفت، میان میزان تحصیلات والدین و میزان پیشرفت تحصیلی فرزندان رابطه معناداری وجود دارد. هر چه میزان تحصیلات والدین افزایش یابد و آگاهی علمی آنان بالاتر برود، بر میزان پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان افزوده می‌شود (ملا حسینی، ۱۳۷۸).

با نظر به یافته‌ها و پژوهش‌های مورد اشاره، موفقیت تحصیلی در سطوح مختلف، عمدتاً متأثر از خاستگاه اجتماعی و متغیرهایی همچون سرمایه اجتماعی و ویژگی‌های فردی همچون هوش و استعداد تحصیلی است که خود متأثر از زمینه اجتماعی افراد است. بررسی پژوهش‌های انجام شده در داخل و خارج از کشور نشان می‌دهد که به‌عنوان یک یافته مشترک و عام، حتی در کشورهای توسعه‌یافته و

پیشرفته، دسترسی به موفقیت تحصیلی متأثر از زمینه‌های اجتماعی - اقتصادی افراد است. با این حال، متغیرها و کلیدواژه‌هایی همچون سرمایه اجتماعی که در مباحث و نظریه‌های اخیر جامعه‌شناسی آموزش و پرورش مطرح شده است و از اهمیت نظری بالایی نیز برخوردارند، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری

رویکردهای اخیر در جامعه‌شناسی آموزش و پرورش و بویژه در زمینه سرمایه اجتماعی در تحلیل سازوکار موفقیت تحصیلی، نکات توجه‌برانگیزی را مطرح کرده است که در رویکردهای ستیز و کارکردگرایی مورد غفلت قرار گرفته است. پیوندها و شبکه‌های اجتماعی افراد به‌عنوان سرمایه اجتماعی بالقوه آن‌ها می‌تواند در ارائه و انتقال اطلاعات و آگاهی تحصیلی و همچنین انتقال هنجارها و ارزش‌های تحصیلی سهم بسزایی داشته باشد. همچنین افزایش دامنه و شدت پیوندهای اجتماعی می‌تواند از طریق فرایندهای زیرزمینه مناسب را برای موفقیت تحصیلی فراهم سازد:

(الف) تسهیل جریان اطلاعات (بویژه اطلاعات تحصیلی)؛

(ب) تقویت همبستگی اجتماعی (برای نمونه، تقویت پیوندهای خانوادگی و خویشاوندی و در پی آن تسهیل فرایند انتقال اطلاعات و کنترل اجتماعی).

در مجموع نظریه سرمایه اجتماعی با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی و تحلیل منافع حاصله از ایجاد پیوندهای اجتماعی در سطوح مختلف، تحلیل نوینی از سازوکار موفقیت تحصیلی به‌دست می‌دهد. با توجه به مجموعه مبانی نظری که در این بخش مورد استناد و تحلیل قرار گرفت، متغیر سرمایه اجتماعی (که قسمتی از رویکردهای مربوط به سرمایه اجتماعی است) به‌عنوان مبنای تحلیل موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان انتخاب شد. در صورت بررسی این متغیر می‌توان به شکل موردی و با عنایت به موضوع مورد مطالعه، نظریه مربوطه را از جهت تطبیق با مقتضیات و شرایط جامعه آماری مورد مطالعه، آزمون نمود.

معروف‌ترین صاحب‌نظران سرمایه اجتماعی، کلمن، بوردیو، پوتنام، فوکویاما، هوفرث، میر و تیچمن هستند. کلمن از مهم‌ترین نظریه‌پردازان در زمینه سرمایه

اجتماعی و سرمایه اجتماعی خانواده است. به عبارتی از مشهورترین جامعه‌شناسانی است که رواج اصطلاح سرمایه اجتماعی و سرمایه اجتماعی خانواده، مدیون اوست. وی صاحب اولین پژوهشی است که به بررسی تجربی مفهوم سرمایه اجتماعی و عملیاتی نمودن آن پرداخت. او از سرمایه اجتماعی برای تبیین تفاوت‌ها در زندگی افراد استفاده کرد. وی در نظریات خود بیان می‌کند که سرمایه اجتماعی همانند سرمایه فیزیکی و انسانی فعالیت تولیدی را تسهیل می‌کند. مثلاً گروهی که اعضایشان قابل اعتمادند، نسبت به گروهی که در آن اعتماد وجود ندارد موفق‌ترند. به اعتقاد او، سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی است که به کنش‌گر اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منابع خود دست یابد. این بعد از ساختار اجتماعی شامل تکالیف و انتظارات، کانال‌های اطلاع‌رسانی، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی است که انواع خاصی از رفتار را یا تشویق می‌کند و یا مانع می‌شود و کنش‌های معین افراد را که درون ساختار است، تسهیل می‌کند. کلمن با استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی، تلاش کرد تا مقام شناخت نقش هنجارها و ارزش‌ها در داخل خانواده یا شبکه‌های اجتماعی را روشن سازد، تا از این طریق بتواند موجب تقویت سرمایه‌های انسانی شود. به نظر کلمن روابط میان مردم، شکلی از سرمایه را ایجاد می‌کند که سرمایه اجتماعی نام دارد. موجودی سرمایه اجتماعی منبعی برای افراد و خانواده در به‌دست آوردن منافعشان است. کلمن دو نوع سرمایه اجتماعی را از هم تفکیک می‌کند: سرمایه اجتماعی در داخل خانه و سرمایه اجتماعی خارج از خانه. سرمایه اجتماعی داخل خانواده، زمانی را دربرمی‌گیرد که والدین با یکدیگر و با بچه‌هایشان می‌گذرانند. سرمایه اجتماعی بیرون خانواده، ارتباط با اقوام و خویشاوندان و همسایگان و ارتباط با اولیا و مربیان مدرسه است. سرمایه اجتماعی درون خانواده شامل هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و روابط بین والدین و فرزندان است که برای فرزندان خصوصاً در دوران جامعه‌پذیری بسیار گرانبهاست. از دیدگاه کلمن این سرمایه اجتماعی از طریق سرمایه‌گذاری در کنش متقابل بین افراد خانواده و با ایجاد فرصت برای کنش‌های بین شخصی و همچنین فراوانی و مدت زمان این کنش‌ها ظاهر می‌شود. در تحلیل کلمن سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی نقش بارزی دارد. او بر روابط والدین- فرزندان تأکید می‌کند و از حضور فیزیکی والدین در خانواده و رسیدگی به فرزندان به‌عنوان شاخص اندازه‌گیری

استفاده می‌کند. پیش‌فرض کلمن این بود که سرمایه‌های اجتماعی متفاوت خانواده‌ها، سطوح مختلف سرمایه اجتماعی قابل دسترسی را برای کودکان ایجاد می‌کند. او سرمایه اجتماعی را با چند عامل در ارتباط می‌داند:

- حضور والدین در خانه (یک یا هر دو نفر) - تعداد فرزندان
- ترکیب متفاوت والدین - انتظار مادران از آموزش بچه‌ها
- تحرک خانواده - حضور در کلیسا

در نتایجی که کلمن به دست آورد، زمانی سرمایه اجتماعی بالاست که والدین هر دو در خانه هستند، مادران به آموزش بچه‌ها توجه دارند، مقدار کمی تحرک در خانواده وجود دارد و انسجام دینی بالاست. به همین دلایل میزان‌های ترک تحصیل از مدرسه پایین است. به عبارتی سرمایه اجتماعی بالاتر، باعث ادامه تحصیل بیشتر می‌شود. سرمایه اجتماعی خانواده همانند سرمایه‌های دیگر، در خوشبختی کودک، به خصوص دستاوردهای آموزشی آثار مهم و یکسانی دارد. وی سرمایه اجتماعی را به عنوان منبع مهم در تسهیلات خوشبختی و توسعه کودکان می‌داند.

کلمن اشاره می‌کند که سرمایه اجتماعی به صورت ذاتی در روابط والدین و فرزند و نوع و نحوه این روابط وجود دارد. او در مورد نحوه این روابط به میزان وقت و انرژی که والدین در کمک به فرزندانشان سرمایه‌گذاری می‌کنند اشاره می‌کند. سرمایه اجتماعی درون خانواده سازوکار مهمی است که از طریق آن انتظارات تحصیلی والدین به فرزندان انتقال می‌یابد و انتظارات تحصیلی آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. علاوه بر این کلمن به اهمیت سرمایه اجتماعی بیرون خانواده تأکید کرده است. این سرمایه به شبکه اجتماعی خانواده در اجتماع و رابطه آن با دیگر نهادهای اجتماع و اعضای اجتماع از قبیل مدارس و سازمان‌های اجتماعی اشاره دارد. او معتقد است که تماس بین کودک و خانواده، دوستان، جامعه و مدرسه‌اش می‌تواند به دستاوردهای تحصیلی بزرگی منجر شود. این تماس‌ها محصول روابط و درگیری‌های اجتماعی‌اند و سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهد. والدینی که دارای سطوح بالای سرمایه انسانی و در عین حال سطوح پایین واکنش (ارتباط) با کودکان خود هستند (منبع سرمایه درون خانواده) نسبت به خانواده‌هایی که دارای سطوح بالایی واکنش (ارتباط) و کنش با فرزندان خود هستند فرصت کمتری دارند تا سرمایه انسانی خود را به کودکان منتقل کنند. بنابراین در

محتوای نظرات کلמן، انتقال سرمایه انسانی از والدین به بچه‌ها وابستگی زیادی به سطوح سرمایه اجتماعی موجود در خانواده دارد. کلמן بر اهمیت ارتباطات درون‌خانوادگی تأکید می‌کند. گاهی یک رابطه احساسی بین کودک و والدین، بسیار مهم‌تر از این است که والدین، قدرت و تسلط بسیار زیادی روی کودک داشته باشد. کلמן همچنین به ارتباط نزدیک والدین با یکدیگر به‌عنوان منبع سرمایه اجتماعی خانواده تأکید می‌کند. علاوه بر این، همان‌طور که در ادبیات پژوهش مشاهده شد، کلמן علاوه بر اهمیت ارتباط‌های درون‌خانوادگی، بر ارتباط‌های بیرون‌خانوادگی (از جمله قریب‌نسبی) نیز تأکید دوچندان دارد. وی معتقد است، مجموعه این ارتباط‌های و اعتماد و همکاری بین خانواده‌ها نقش به‌سزایی بر موفقیت تحصیلی بچه‌ها دارد.

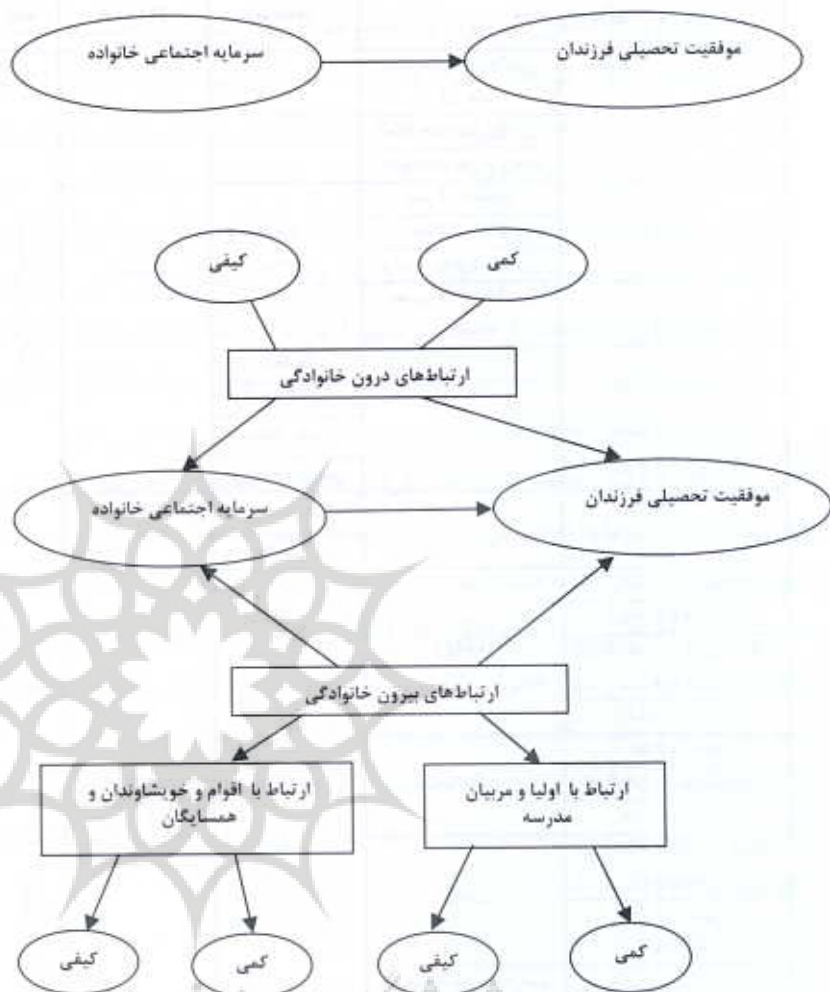
نگارنده در این مقاله، با در نظر گرفتن سرمایه اجتماعی خانواده به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از سرمایه اجتماعی براساس دیدگاه کلמן به مطالعه، بررسی و سنجش فرضیه‌های خود پرداخته است. در این پژوهش سرمایه اجتماعی به دو بعد تقسیم می‌شود: ارتباط‌های درون‌خانوادگی که شامل، تعاملات درون‌خانوادگی، ساختار و انتظارات و واکنش‌های خانواده است و ارتباط‌های بیرون‌خانوادگی، تعاملات با خویشاوندان و همسایگان و اولیا و مربیان مدرسه را دربرمی‌گیرد. در مجموع، با توجه به مبانی نظری و پژوهش‌های پیشین، شاخص‌ها برای سنجش متغیر سرمایه اجتماعی در پژوهش‌های آتی، بنا به موارد مطرح شده در جدول دو پیشنهاد می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۲. ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

مفهوم	ابعاد	ابعاد (۲)	مؤلفه‌ها	تعریف عملیاتی	
سرمایه اجتماعی خانواده	ارتباط‌های درون خانوادگی	کمی	ارتباط‌ها	تعامل‌های بین والدین و فرزندان	
				تعامل‌های بین والدین	
				تعامل‌های بین فرزندان	
			ساختار	تحرک خانواده	
				تعداد فرزندان	
	کیفی	اعتماد	انتظارها	ترکیب متفاوت والدین	
			واکنش والدین	حضور فیزیکی والدین در خانواده	
			انتظار مادر		
			نوع شغل والدین		
			همکاری		
ارتباط‌ها بیرون خانوادگی	ارتباط با اقوام و خویشاوندان و همسایگان	کمی	ارتباط‌ها	ارتباط با خویشاوندان	
				ارتباط با همسایگان	
				ارتباط والدین با والدین دوستان فرزندان	
				ارتباط با دوستان	
				تعداد دوستان	
	ارتباط با اقوام و خویشاوندان و همسایگان	کیفی	شناخت	شناخت	تعداد اقوام و خویشاوندان
					تعداد همسایگان
					میزان شناخت والدین از دوستان فرزندان
					میزان شناخت از همسایگان
					میزان حضور در مراسم
ارتباط با اولیاء و مربیان مدرسه	کیفی	ارتباط‌ها	ارتباط‌ها	ارتباط دانش آموز با مسئولان مدرسه	
				ارتباط والدین با آموزگار	
				ارتباط والدین با مسئولان مدرسه	
				عضویت در انجمن	
				اعتماد	
همکاری					

نمودار ۳. مدل پیشنهادی برای تبیین رابطه سرمایه اجتماعی خانواده و موفقیت تحصیلی

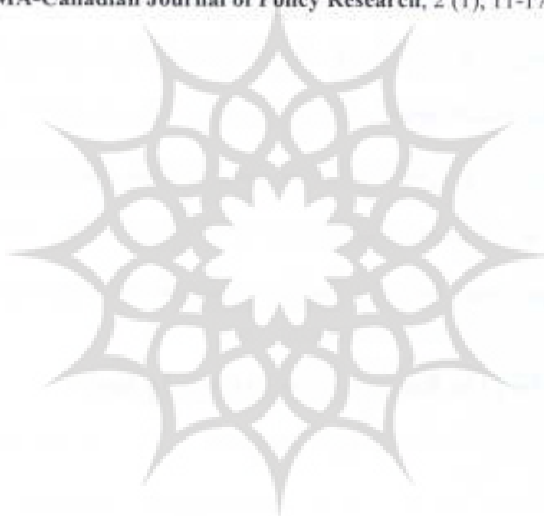
دانش‌آموزان

منابع

- آبرو، مارتین (۱۳۸۰). *مقدمات جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- انصاری، محمد (۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی چیست؟. *هفته‌نامه منشور*، (۱۷).
- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۰). سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری. *نشریه مدیریت شهری*، (۷).
- بودن، ریمون (۱۳۶۴). *منطق اجتماعی در روش تحلیل مسائل اجتماعی* (عبدالحسین نیک گوهر، مترجم). تهران: انتشارات جاویدان.
- بورديو، پی‌یر (۱۳۸۰). *نظریه کنش، مرتضی مردی‌ها*. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- داریابوره، زهرا (۱۳۷۰). *بررسی عوامل مؤثر در افت تحصیلی دانش‌آموزان دوره راهنمایی دختران پایه سوم*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- رفعت پناه، مریم (۱۳۷۶). *بررسی عوامل مؤثر در عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان مدارس غیرانتفاعی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران.
- سمعی، زهره (۱۳۸۲). *بررسی تأثیر سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی خانواده روی موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان در تهران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه الزهراء.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۰). *فرسایش سرمایه اجتماعی*. پیامدهای آن. *نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران*.
- عبدالهی آرائی، مصعب (۱۳۸۳). *کارکردهای سرمایه اجتماعی*. هفته‌نامه منشور، (۱۷).
- علوی راد، عباس، نصیری‌زاده، حمیدرضا (۱۳۸۰). *بررسی رابطه سرمایه اسکان و رشد اقتصادی در اقتصاد ایران*. *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، سال ۱۶ (۳، ۴).
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). *پایان نظم و بررسی سرمایه اجتماعی و حفظ آن* (غلام‌عباس توسلی، مترجم). تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی* (منوچهر صبوری، مترجم). تهران: نشر نی.
- کیوی، ریمون (۱۳۷۵). *روش تحقیق در علوم اجتماعی* (عبدالحسین نیک گوهر، مترجم). تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- ملاحسنی، حسین (۱۳۷۸). *بررسی عوامل اجتماع مؤثر بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشگری، دانشگاه مازندران.
- نوغانی، محسن (۱۳۸۱). *تحلیل جامعه‌شناختی موفقیت در ورود به آموزش عالی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز.
- Coleman, J.S (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: MA, Harvard University Press.
- Etcheverry, Emily., Clifton, A., & Roberts, W. (2001). Social capital and educational attainment. *Journal of Educational Research*, Vol: 47 (1). 24-39.

- Furstenberg, Frank., & Hughes, Mary Elizabeth. (1995). Social capital and successful development among at-risk youth. **Journal of Marriage and the Family**, 57, 580-592.
- Hagan, Jone., Ross MacMillan., & Blair Wheaton. (1996). New kid in town: social capital and the life course effects of family migration on children. **American Sociological Review**, 61, 368-385.
- Hoffman, Lois., Jean Denby Manis. (1979). The value of children in the united states: a new approach to the study of fertility. **Journal of Marriage and the Family**, 41, 583-596.
- Hogan, M.J. (2001). Social capital: potential in family social sciences. **The Journal of Socio-Economics**, Vol: 30, 151-55.
- Hosui-Chu, Ester., J.Douglas Williams. (1996). Effects of parental involvement on eighth grade achievement. **Sociology of Education**, 69, 126-141.
- Kallaghan, T. (1999). **Family and schooling**. 606-612.
- Kenise, M. (2000). **A Review of the literature on the human, social and cultural of immigrant children and their families**. 1-12.
- Israel, D., Beaulieu, J., & Hartless, Glen. (2001). The influence of family and community social capital on educational achievement. **Journal of Rural Sociology**, Vol: 66 (1), 43-68.
- Meier, A. (1999). **Social capital and school achievement among adolescent**. University of Wisconsin, 1-30.
- Morgan, S (1999). Parental networks, social closure and mathematics learning. **American Sociological Review**, Vol: 4 (5).
- Nahapietm J. Ghosal. S (1998). Social capital explanation of school effects. **American Sociological Review**, Vol: 64 (5).
- Parcel, T.L., Menaghan, E.G (1993). family social capital and childrens behaviour problems. **Social Psychology Quality**, 56 (2), 120-135.
- Pope, J. (2000). **Social capital and social capital indicators**. University of Adelaide, 1-9.
- Portes, A. (1998). Soahial Capital, its origins and application in modern sociology. **Review of Sociology**, Vol: 4.
- Putnam, R.D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. **Journal of Democracy**, 65-78.

- Schuller, T. (2001). The complementary roles of human and social capital isuma canadian. **Journal of Policy Research**, 2 (1), 15-24.
- Smith, H & et, al. (1995). Social capital, place of residence, and college attendance. **Journal of Rural sociology**, Vol: 60 (3), 363-80.
- Smith, M.H., Beaulieu, L., J. & Lsraile, G.D. (1992). Effects of human capital and social capital on dropping out of high school in the south. **Journal of Research in Rural Education**, 8 (1), 75-88.
- Stone, W. (2001). Measuring social. **Australian Institute of Family Studies**, (24).
- Winter, N. (2003). **Social capital, civic engement and positive youth development outcomes**. Washington: Policy Studies Associates, 1-8.
- Wolcock, M. (2001). Social capital in understanding social and economies outcomes. **ISUMA-Canadian Journal of Policy Research**, 2 (1), 11-17.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی